

MARKAZIY OSIYODA MUSIQANING SHAKLLANIB KELISHI

Ahmadaliyev Muhriddin Asliddin o'g'li
O'zbekiston Davlat San'at Madaniyat Instituti
Farg'ona Mintaqaviy Filiyasi. Professional talim
Cholg'u ijrochilk va musiqiy nazariy fanlar
Kafedrası 4-kurs talabasi

Annotasiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiyoda musiqaning shakllanishi, turlarining kelib chiqishi va rivojlanishi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: musiqa, Markaziy Osiyo, O'zbekiston, tanbo'r, dutor, rivojlanish, fors, tojik, Xitoy

Musiqa – hech narsa bilan o'lchab, solishtirib bo'lmaydigan beqiyos ilohiy ta'sir kuchiga ega
Sh. Mirziyoyev

Musiqa san'ati eng qadimgi davrlardan Markaziy Osiyo hududlarida yashab kelgan xalqlar madaniyatining ajralmas qismi hisoblangan. Musiqa turlarining rivojlanishiga Xitoyning shimoliy chegaralaridan to sharqiy Yevropagacha cho'zilgan ulkan mintaqaning dasht, o'rmon- dasht, tog'li o'lkalarida yashagan (skif, savromat-sarmat, sak- massaget) xalqlarning ta'siri ham nihoyatda katta bo'lganligini hisoblovchi dalillar yetarli. Musiqa san'atining tarixiy shakllanish jarayoni dastlab, tabiat hamda tevarak-atrofdan sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni tushunishga harakat qilishga bo'lgan ehtiyoj sifatida ilk mifologik tasavvurlar ta'siri ostida kechib, keyinchalik koinlar boshchiligida o'tkaziladigan turli marosimlarning ruhiy- ma'naviy o'tkaziladigan turli marosimlarning ruhiy- ma'naviy oziq mazmuniga aylangan. Musiqa san'atini takomillashuvi shaharlar madaniy hayotining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, uning ildizlari eramizdan avvalgi ikkinchi ming yillik oxiri va birinchi ming yillik boshlariga borib taqaladi. Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi, turli xil kasb-hunarlamining pay do bo'lishi va taraqqiyoti, xalq bayramlari, diniy marosimlar, shuningdek, saroydagi har xil tadbirlarni o'tkazish uchun xizmat qiluvchi maxsus tayyorgarlikni o'tagan kishilar, ya'ni, musiqachilar qatlamining shakllanish jarayonini tezlashtiradi. Umumiy maqsad asosida birlashgan musiqachilar, sozandalar, raqqosalar qo'yinki, butun san'at ahli, ajdodlari tomonidan qoldirilgan musiqiy- ma'naviy merosni o'rganib, boyitib uni ustoz-shogird an'alarini davom ettirgan holda keyingi avlod vakillariga yetkazish yo'lida jonbozlik ko'rsatishgan. Bunday toifadagi kishilar faoliyatining dastlabki kurtaklari esa o'z davrining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda koinlar jamoasi muhitida ildiz otdi.

Mazkaziy Osiyoda musiqa turlari bo'yicha cholg'u asboblari shakllanishi Fors va O'rta Sharq xalqlari bilan chambarchas bog'liq, biroq o'ziga xos shakllar va o'ynash uslublari faqat mahalliydir. Shunday qilib, forscha uzun bo'yinli lutaning ko'plab variantlari mavjud bo'lib, nomlar forscha thanbo'r yoki dutar dan olingan; kichik boshqli skripkalar, ularda bo'yin tanani shishib, tagida boshqoq hosil qiladi; G'arb yozuvchisiga o'xshash havo kanallari bo'lgan turli xil blok yoki nayzalar; ko'ndalang (gorizontal tutilgan) naylar; qamish asboblari; metall yahudiy arfalari; va ikkita asosiy baraban turi, sopol yoki yog'ochdan yasalgan bir boshli qadah shaklidagi baraban va katta bir boshli ramka baraban yoki tambur - barcha cholg'u turlari Yaqin Sharq va Markaziy Osiyoda keng tarqalgan.

Stilistik jihatdan musiqa ham Yaqin Sharq, ham O'rta Osiyodagi ko'chmanchi turkiy xalqlar bilan bog'liq. Qo'shiqlar monofonik (ya'ni, bir qator kuydan iborat), lekin cholg'u musiqasi ko'pincha ikki qismli polifoniyani o'z ichiga oladi (bir vaqtning o'zida bir nechta qismlar yangraydigan musiqa). Polifoniya dron shaklida bo'lishi mumkin (barqaror nota) uning ustida ohang chalinishi yoki organum uslubi bo'lishi mumkin, ya'ni ikkinchi qism birinchisi bilan bir xil, lekin balandroq yoki pastroq tovushda ijro etiladi. Ikki qism orasidagi eng keng tarqalgan interval to'rtinchi yoki beshinchi (mos ravishda, asosiy shkalaning birinchi to'rt yoki besh notasi orasidagi masofa). Tuzilishi jihatidan musiqaning katta qismi kichik shakllarga asoslanadi, ko'pincha ikkilik (ikki qismli) yoki uchlik (uch qismli). Kichik musiqa birliklari ko'p marta takrorlanishi va har bir ko'rinishda biroz o'zgarishi mumkin. Ohangdor iboralarning takrorlanishi va belgilangan ritmlarga urg'u berish odatiy holdir va musiqaning raqs jo'rliqi sifatida tez-tez rol o'ynashi bilan bog'liq.

O'zbekiston, Qazog'istonning janubida yonma-yon yashaydigan o'zbeklar (turkiy xalq) va tojiklar (eron guruhi) ko'plab musiqa asboblari va asboblarini birlashtiradi. Aksincha, Afg'oniston va Pokistonning pushtunlari, xazarlari va balujlari kabi ko'pchilik guruhlar yoki o'ta og'ir holatda Afg'onistondagi Nuriston va Tojikiston va Afg'onistondagi Pomir tog'larining alohida tog'li xalqlari o'ziga xos musiqa uslublari saqlab qolishgan. Nuristoni vaj, kamon shaklidagi arfa (kamon shaklidagi tanasi, old suyagi yo'q) hozirda parchalanib ketgan madaniyat hududi chekkasida cholg'u turining saqlanib qolishi mumkinligining yorqin misolidir. Kavkaz va Myanma o'rtasida bugungi kunda boshqa arfa an'analari yo'q, garchi ikonografik dalillar qadimda O'rta Osiyo, Yaqin Sharq va Hindistonda arfalar keng tarqalganligini ko'rsatadi. Hazarlar musiqasi kuylash paytida tomoqqa urish natijasida hosil bo'lgan vokal effektlarni o'z ichiga oladi, bu esa ovozda uzilishga olib keladi va baluchi musiqasi ham buzilgan ovoz uslubiga ega.

Yuqorida ta'riflangan xalq musiqa uslublari farqli o'laroq, Buxoro va Samarqandning saroydan kelib chiqqan mumtoz uslubi o'ta tizimli, nazariy jihatdan asoslangan, kosmopolit musiqa an'anasini ifodalaydi. O'rta asrlar Ipak yo'li savdo

yo‘li bo‘ylab joylashgan Turkiston vohalari musiqiy oqimlar uchun ochiq edi. Bugungi musiqiy ildizlar Xitoydagi Tang sulolasi (618-907) saroylarida Markaziy Osiyo shahar musiqasi moda bo‘lgan davrga borib taqalishi mumkin. Musiqa asboblarining Yaqin Sharqdan Markaziy Osiyo orqali Xitoyga karvon yo‘li bo‘ylab harakatlanishi qadim zamonlardan beri yaxshi hujjatlashtirilgan. Asrlar davomida shahar musiqachilari mahalliy sudlar, xususan, Hirot (hozirgi Afg‘oniston) va Samarqandda Amir Temur va uning avlodlari (taxminan 1350–1500) davrida homiylik qilgan shahar uslubini rivojlantirdilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston PF-da harakatlanish harakati”F-4947-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yana yordam va takomil boshqarishga doir-tadbirlar” gi Qarori. 2017 yil 31-may №PQ-3022. “Xalq so‘zi” gazetasi 1 iyun, 2017 y.
3. Sh.M.Mirziyoev. huquq barqarorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq xalqligining garovi. T.: “O‘zbekiston”, 2017.
4. Tursunaliyevich, F. N. . and Sharofiddinovich, S. S. . (2023) “Barqaror Rivojlanishni Maktabgacha Ta’lim Yoshidagi Bolalarga Singdirish”, JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING, 2(2), pp. 26–29. Available at: <https://jsrt.innovascience.uz/index.php/jsrt/article/view/45> (Accessed: 6 January 2024).
5. O’. Toshmatov, X. Beknazarov “Cholg‘ushunoslik” (Oliy ta’lim muassasalari uchun o‘quv qo‘llanma) Nasaf nashriyoti 2006 y.
6. G’.Ergashev “Afg‘on rubob” darsligi” Toshkent darslik 2004 362-bet.
7. R.Qosimov “An’anaviy tanbur ijrochiligi” T. O‘quv qo‘llanma, 2002 y.